

Наумова О. С.,
*суддя Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська,
доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

НЕГАТОРНИЙ ПОЗОВ У СИСТЕМІ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

LAWSUIT FOR THE PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN THE SYSTEM OF CIVIL RIGHTS PROTECTION METHODS

У статті розглядаються питання про місце негаторного позову у системі способів захисту цивільних прав, визначаються особливості його ефективного застосування для захисту цивільних прав. Приділено увагу визначенню особливостей речових відносин, визначено особливості конфліктів інтересів у сфері правового регулювання речових правовідносин, та визначено особливості системи захисту права власності, закріплених главою 29 Цивільного кодексу України. Відзначається, що коло способів захисту, визначених у цій главі, закріплене значно ширше. Отже, система захисту права власності включає як речові, так і зобов'язальні способи захисту права власності, дублюючи по суті норми відповідних правових інститутів зобов'язального права. Такі обов'язки як відшкодування майнової та моральної шкоди, створення загрози майну врегульовані нормами зобов'язального права, виникають внаслідок вчинення протиправних дій і породжують зобов'язання для осіб, які їх вчинили. Визначено, що негаторний позов став широко застосовуватись поза межами врегулювання речових правовідносин і знайшов застосування для врегулювання спорів, які врегульовані нормами інших галузей права. Цей спосіб використовується для захисту прав у правовідносинах, які набули характеру зобов'язальних, і є недостатнім для відновлення прав потерпілого від неправомірної поведінки. У зв'язку з тим, що негаторний позов застосовується для врегулювання різних за своєю природою правовідносин, запропоновано визначити диференційований підхід до його застосування та у речових правовідносинах, які вимагають вжиття державно-примусових заходів регулятивного характеру, застосовувати його як єдино можливий спеціальний спосіб захисту. При цьому пропонується запровадження компенсаційних виплат на користь відповідача, якщо усунення власникові перешкод у користуванні майном поєднується з необхідністю обмеження правомірної діяльності відповідача або його майнові інтереси зазнають утиску. Інші підходи до застосування негаторного позову від протиправних винних дій відповідача вимагають його застосування у поєднанні із іншими зобов'язальними способами захисту цивільних прав.

Ключові слова: *речові права, способи захисту права власності, зобов'язальні правовідносини.*

This article explores the role of a lawsuit for the protection of property rights within the framework of civil rights protection methods, identifying its effective application for protection of civil rights. The focus is on delineating the characteristics of property relations, conflicts of interest in property regulation, and the property rights protection system outlined in Chapter 29 of the Civil Code of Ukraine. It is observed that the range of protection methods outlined in this chapter is extensive, encompassing both material and obligation-based approaches to safeguarding property rights. These methods essentially replicate the norms found in corresponding legal institutions within the realm of obligations law. Obligations such as compensation for property and moral damages, as well as actions threatening property, are regulated by obligations law, arising from unlawful conduct and imposing liabilities on those responsible. It is determined that lawsuits for the protection of property rights have extended beyond the realm of settling property-related legal relations and are now utilized to resolve disputes governed by norms from other branches of law. This method is employed to protect rights in legal relations that have transitioned into obligations, but prove inadequate in fully restoring violated rights. Given that lawsuits for the protection of property rights are applied across legal relations of various natures, it is proposed to adopt a differentiated approach to their application. They should be exclusively employed as a special method of protection in material legal relations necessitating the use of state coercive measures of a regulatory nature. Additionally, it is suggested to introduce compensatory payments in favor of the defendant, particularly when removing obstacles to property usage necessitates restricting the defendant's legitimate activities or infringing upon their property interests. Alternative approaches to addressing the defendant's wrongful actions may require combining lawsuits with other compulsory methods of civil rights protection.

Key words: *property rights, methods of property rights protection, obligations in legal relations.*

Актуальність теми. З урізноманітненням цивільних відносин розширюється коло приватних інтересів, які потрапляють у сферу судового розгляду і потребують належного захисту. У зв'язку з цим актуальною залишається проблема обрання сторонами ефективних способів судового захисту цивільних прав. Питання застосування способів захисту цивільних прав постійно знаходяться на вістрі уваги Верховного Суду. У п. 57 Постанови Великої Палати Верховного Суду від 05.06.2018 р. у справі № 338/180/17 зазначено: «застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам» [1]. Статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено, що «кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [2]. Порушення цього права мають перспективу захисту з використанням міжнародно-правових механізмів у тих випадках, коли вони пов'язані з стороннім довільним втручанням у здійснення майнових прав. Особливе місце у системі захисту прав, гарантованих цими нормами, займають речово-правові способи захисту, і зокрема, негативний позов. Проблеми використання цього способу захисту залишаються практично недослідженими, хоча з розширенням кола об'єктів цивільних прав та сфери економічної активності громадян розширилася і сфера застосування негативного позову, як найбільш дієвого засобу впливу, спрямованого на усунення перешкод у реалізації повноважень власника.

Короткий аналіз праць з цієї проблематики. Застосування негативного позову для захисту прав учасників земельних відносин досліджувалося у статті Ю.В. Мягкохода. Цей автор торкнувся питань відмежування винди-

каційного позову від інших способів цивільних прав, у тому числі і від негативного позову у земельних правовідносинах [3, с. 153]. Питання застосування негативного позову у земельних правовідносинах розглядалися у роботах А.М. Мірошниченка, К.М. Пількова, Я.М. Романюка, О.Р. Шишки. Проте у сфері правового регулювання земельних відносин негативний позов використовується судами з певними особливостями. За допомогою цього способу захисту держава поза межами строків позовної давності намагається відновлювати право власності на землі водного фонду та лісогосподарського призначення, які за чинним законодавством є практично вилученими з цивільного обороту. Тому негативний позов у цих правовідносинах застосовується не за своїм прямим призначенням, а земельні спори цієї категорії не розкривають особливостей застосування негативного позову. Системним дослідженням способів захисту права власності присвячено монографію І.О. Дзери, речові правовідносини досліджувалися у колективній монографії за загальною редакцією Я.М. Шевченко, у підручнику Р.А. Майданика та монографії Г.Г. Харченка. Проте деякі особливості застосування негативного позову залишилися поза увагою.

Метою цього дослідження є визначення місця негативного позову у системі способів захисту цивільних прав, виокремлення цивільно-правових спорів, які сформувалися в межах речових правовідносин між сторонами і у яких ефективним способом захисту є негативний позов.

Виклад основного матеріалу. Інститут захисту цивільних прав сформувався з прийняттям Цивільного кодексу України 16.01.2003 року (далі – ЦК) і започаткував формування системи способів захисту цивільних прав. Загальні способи захисту цивільних прав судом визначені у ст. ст. 16, 21–23 ЦК. Частина 2 ст. 16 ЦК містить низку способів захисту, які відрізняються універсальністю змісту, мають достатньо широкий діапазон застосування. Це визнання права, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, зміна правовідношення; припинення правовідношення

(п. п. 1, 3–7 ч. 2 ст. 16 ЦК). Ці норми є бланкетними, і виражають загальну мету змін у правовому становищі сторін спору. Вони вимагають наповнення конкретним змістом при формулюванні відповідної позовної вимоги. Застосування цих способів захисту може бути обрано стороною і застосовано судом коли для врегулювання спору у відповідних правовідносинах не передбачений спеціальний спосіб захисту цивільного права. Інші способи захисту, такі як визнання правочину недійсним; відшкодування збитків, є спеціальними, які можуть застосовуватися у відповідних регулятивних та охоронювальних правовідносинах [4]. У межах окремих цивільно-правових інститутів містяться державно-примусові заходи, спрямовані на захист цивільних прав учасників відповідних правовідносин. Інститут речового права має свою систему захисту прав учасників речових правовідносин, закріплених у главі 29 ЦК. У порівнянні із нормами глави 13 Цивільного кодексу Української РСР коло способів захисту, визначених главою 29 ЦК, закріплене значно ширше, виходить за межі регулювання відносин між учасниками речових правовідносин і визначає способи захисту прав власника як у речових правовідносинах, так і у правовідносинах, які набули характеру зобов'язальних. Такі обов'язки, як відшкодування майнової та моральної шкоди, створення загрози майну, врегульовані нормами зобов'язального права, виникають внаслідок вчинення протиправних дій і породжують зобов'язання для осіб, які їх вчинили. Отже, система захисту права власності включає як речові, так і зобов'язальні способи захисту права власності, дублюючи по суті норми відповідних правових інститутів зобов'язального права. У зв'язку із включенням до цієї глави зобов'язальних способів захисту цивільних прав постає питання про відмежування способів захисту властивих лише речовим правовідносинам.

У речових правовідносинах носій суб'єктивного права реалізує своє право власними діями по володінню, користуванню та розпорядженню річчю, а усі інші особи – є носіями обов'язку утримуватися від втручання у сферу його повноважень. Характер порушення прав власника може перетворювати речові правовідносини у зобов'язальні, напри-

клад, у разі заподіяння майнової шкоди. Спори, що виникають внаслідок невиконання договірних обов'язків носять зобов'язальний характер і не можуть вирішуватися за допомогою речово-правових способів захисту. Закономірно виникає питання про те, якими обставинами обумовлений конфлікт інтересів учасників речових правовідносин, між якими не існує жодних домовленостей, ніхто з них не завдав шкоди іншому учаснику речових правовідносин, і при цьому ми маємо цивільно-правовий спір між ними. В основі такого спору знаходиться річ як об'єкт конфлікуючих інтересів учасників правовідносин, дії яких спрямовані на отримання певної користі від неї. Учасники цих спірних правовідносин мають конфлікти інтересів, для врегулювання яких з часів римського права напрацьовувалися засоби врегулювання найбільш типових спорів між учасниками речових правовідносин, які отримали визнання як речово-правові способи захисту. Стаття 391 ЦК визначає право власника вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном. «Підставою для вчинення позову є особливий протиправний стан: перешкоджання власникові у користуванні та/або розпоряджанні майном з боку іншої особи» – ст. 391 ЦК [5, с. 182]. Цей спосіб захисту визначає лише сутність тих заходів примусового характеру, які мають бути конкретизовані позивачем і відображені у резолютивній частині судового рішення. Характер цих конкретних заходів примусового характеру обумовлений особливостями обставин справи, особливостями регулювання відповідних цивільних правовідносин і часто виходить за межі суто цивільно-правового регулювання та застосовується для вирішення сімейних, земельних та житлових спорів. Чисельні спори щодо усунення перешкод у користуванні та розпорядженні житлом мають особливістю конкуренцію норм, які визначають право на користування житлом, та право власності. Конфлікти інтересів власника житла та особи, яка набула право користування ним, вимагають вжиття заходів регулятивного характеру і право власності може зазнавати обтяжень правом на користування житлом інших осіб. Верховним Судом України у Постанові від 16.11.2016 року у справі № 688/63/15-ц був сформований пра-

вовий висновок, згідно з яким «...за порівняльним аналізом статей 383, 391, 405 ЦК України та статей 150, 156 у поєднанні зі статтею 64 ЖК України слід дійти до висновку, що положення статей 383, 391 ЦК України передбачають право вимоги власника про захист порушеного права власності на жиле приміщення, будинку, квартиру тощо від будь яких осіб, у тому числі осіб, які не є і не були членами його сім'ї, а положення статей 405 ЦК України, статей 150, 156 ЖК України регулюють взаємовідносини власника жилого приміщення та членів його сім'ї, у тому числі у випадку втрати права власності власником, припинення з ним сімейних відносин або відсутності члена сім'ї власника без поважних причин понад один рік». Судом у житлових правовідносинах було застосовано норму ст. 391 ЦК і резолютивну частину рішення по суті спору викладено наступним чином: «Усунути перешкоди ОСОБА_6 у користуванні будинком, що розташований на АДРЕСА_1 шляхом визнання ОСОБА_7 такою, що втратила право користування зазначеним житловим приміщенням [6]. У даному випадку відповідачка лише зберігала за собою реєстрацію проживання у житловому приміщенні, але тривалий час у ньому не проживала. Перешкода у користуванні житлом полягала у реєстрації відповідачки у будинку особи, яка отримала його у спадщину і не була пов'язана сімейними відносинами з позивачем. О.Є. Бурлай та Я.М. Романюк виділяють такі обставини, за яких є можливим задоволення негаторного позову: «наявність у позивача права власності, іншого речового права або зобов'язального права, яке наділяє особу повноваженнями щодо індивідуально визначеного майна (наприклад, договір оренди, найму); перебування спірної речі у володінні позивача; протиправність поведінки відповідача, що створює перешкоди для здійснення повноважень користування і розпорядження. Предметом негаторного позову може бути вимога про усунення об'єктивно створених (фактичних) перешкод...», а також про утримання від вчинення дій, що можуть призвести до вчинення таких перешкод» [7, с. 43]. На нашу думку, застосування негаторного позову, як способу захисту цивільних прав з метою «усунення об'єктивно створених (фактичних) перешкод»

необхідно відрізнити від випадків створення перешкод у користуванні або розпорядженні майном внаслідок протиправних дій відповідача. Протиправна поведінка, якою порушено права іншої особи, має наслідком виникнення обов'язку правопорушника усунути негативні наслідки своєї поведінки, цей обов'язок належить особі і може бути покладений на інших осіб – правонаступників. У першому випадку ми зустрічаємося з класичними речовими правовідносинами, у яких об'єктивно виник конфлікт інтересів з приводу перешкод у користуванні річчю. У цих випадках єдиним засобом вирішення спору є задоволення негаторного позову. Для прикладу розглянемо таку ситуацію: співвласники житлового будинку мали у користуванні спільну земельну ділянку, якою користувалися відповідно до визначеного ними порядку. На своїй території один із співвласників задовго до виникнення спору посадив дерево горіха, плодами якого користувався більше 20-ти років. Через багато років дерево виросло до значних розмірів, але нікому не заважало до тих пір поки інший співвласник не придбав автомобіль. Дерево стало перешкодою до в'їзду на територію присадибної ділянки, яка є у користуванні власника автомобіля. У цій ситуації ми маємо класичний речово-правовий конфлікт, який згідно з існуючими приписами законодавства має бути вирішений за допомогою негаторного позову власника автомобіля. Як ми бачимо, при задоволенні негаторного позову перевагу отримують інтереси власника транспортного засобу. Інтереси особи, яка використовувала дерево горіха за таких обставин залишаються не захищеними. Задовольняючи негаторний позов, суд змушений визнати інтереси позивача більш значущими ніж інтереси відповідача, що суперечить принципу юридичної рівності учасників цивільних відносин. Але законодавче визначення способу захисту не дає змоги вийти за його межі і врегулювати спір, хоча принцип справедливості вимагає забезпечення захисту майнових інтересів іншої сторони спору. Тому доцільно було б запровадити право на компенсаційні виплати сторони, інтереси якої «приносяться в жертву» у разі задоволення негаторного позову у речових правовідносинах. Що стосується випадків вчинення протиправних дій, якими створю-

ються перешкоди власнику у користуванні або розпорядженні майном, то це класичні делікти, які не можуть бути обмежені вжиттям заходу регулятивного характеру та обмежуватися покладанням на відповідача обов'язку усунути перешкоди у користуванні майном. Свідомо протиправна поведінка з перешкоджання власнику у користуванні майном найчастіше спрямована на те, щоб він покинув своє майно або розпорядився ним на користь порушника. Ефективність вжиття засобів захисту у вигляді задоволення негаторного позову буде неефективним способом захисту. Тому такі випадки мають розглядатися як делікти, потерпілий від правопорушення має отримувати більш широкі можливості для захисту своїх прав.

Висновки. При застосуванні способів захисту цивільних прав, визначених главою 29 ЦК, необхідно враховувати речовими чи зобов'язальними є правовідносини, що виникли між сторонами спору. При врегулю-

ванні речових відносин між сторонами спосіб захисту, визначений ст. 391 ЦК застосовуються як спеціальний. Конфлікти інтересів у межах речових правовідносин виникають внаслідок подій, що об'єктивно склалися, або дій відповідача, які за суттю своєю не можуть розглядатися як протиправна винна поведінка. З урахуванням того, що відповідач внаслідок обмеження його правомірної діяльності або жертвування його майновими інтересами зазнає негативних наслідків, для врегулювання відносин на засадах справедливості і забезпечення охорони його майнових прав слід законодавчо забезпечити право відповідача на компенсаційні виплати. У випадках створення перешкод власнику у користуванні та розпорядженні майном протиправними винними діями для ефективного відновлення прав відповідача слід визнати застосування негаторного позову недостатньо ефективним та активно використовувати зобов'язально-правові способи захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 червня 2018 року у справі № № 338/180/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74963905>
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
3. Мягкоход Ю. В. Повернення самовільно зайнятих земельних ділянок, ввіндикаційний та негаторний позови: проблеми співвідношення / Ю. В. Мягкоход // Наше право. – 2014. – № 2. – С. 149–154. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nashp_2014_2_28_.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. із змінами і доповненнями, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
5. Цивільне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 468 с.
6. Постанова Верховного суду України від 16.11.2016 р. № 688/63/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63427727>
7. Романюк Я. М., Бурлай О. Є. Позов про визнання права власності, ввіндикаційний та негаторний позови: деякі проблеми практичного застосування // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 8. – С. 34–40. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_8_10.